

րնմացքը տարող նախարարութեան յատուկ է: Նախարարութիւններէն շատեր իրենց շահին տեսակետով մերթ ընդ մերթ այս կամ այն կողմէ կ'անցնէին՝ ապստամբելով բնիկ թագաւորին դէմ: Մամիկոնեանք չունեցան այսպիսի շահահարաւան դիտում մը, այնչափ որ առանց Մամիկոնեանց մասնաճեղքի մէջ ալ՝ նախարարը Յունաց գիմնացին (Բուզ. Գ. Իս.)՝ Պապ՝ որ կայսեր պալատը մեծցած եւ անոր ձեռքը թագաւորած էր՝ ապստամբեցաւ անոր դէմ եւ Լաչի կողմէ անցաւ (անգ. Ե. Լը): Իսկ Մամիկոնեանք շատ անգամ մարտ մղեցին ընդդէմ Յունաց. երկու կողմերն ալ շահի կամ, ի հարկին, մին շահիլ միւսին հարստահարութիւնէն պաշտօնաւ համար երկիրը՝ բնական բերուած է գերիշխաններ ունեցող երկրի մը, եւ որովհետեւ գերիշխան ձեռքեր՝ ամեն պարագայի մէջ՝ ըլլայ Պարսիկ, ըլլայ յայն, գրուել կ'ուզէին չայոց աշխարհը — ինչպէս որ վերջ ի վերջոյ յայտնեցան բաժանումով պարագոյնէ — նշանակութիւն չունէր կրօնի խնդիրն ու խորին: Յոյնը եթէ կրօնի նշանակութեամբ չէր կ'ուզէր չայերը, պարսիկը՝ իւր կրօնին ու իշխանութեան տակ միանգամայն կ'ուզէր ճնշել: Բայց այս չէ խնդիրը. Մամիկոնեանք երկու տերութեանց ալ նպատակը լաւ գիտէին եւ չէին զգնար ոչ Տիրանի, ոչ ալ Իւրաքանդանի: Սենամբ փորձիլ, ի վատակի, հետեւաւոր եւ Մամիկոնեանց համար երկու լեռններու նմանութիւն մ'ունէին Պարսիկն ու Յոյնը. անոնք կրնային խելիկ այդ լեռնակներ՝ գետնի տակ այնցնելու համար: Սոյն բացատրուած այլաբանութիւնը որչափ հպարտ — թերեւս անցնէ համար անհաստատել — ձեւ մ'ունենայ, բայց շատ սոսոյզ է. եւ այսպիսի բացատրութիւն կարող էին տալ նոյն իսկ ուրիշ նախարարութեանց ներկայացուցիչներն ալ՝ եթէ Մամիկոնեանց պէս փարած ըլլային բնիկ երկրի փառքերուն եւ վառանքներուն: Արշակունի գահին նեցուկներն, ուրիշն, անեցած են քաղաքական ուղղութիւն մը, որ միակողմանի չէ: Թերեւս կրնայ առարկուիլ թէ՛ զէպ ի Բիւզանդիոն մերձակներ տալիս աչքի կը դարձնէ լաւ զէպ ի Տիրան: Գիտել կու տանք թէ Մամիկոնեանց յունական հոգերու սահմանակցութիւնը, — ինչպէս էր Սիւնեացը՝ Պարսից —, քրիստոնէական կրօնի կայք, որչափ ալ մերձեցում էր նպատակաւ որ պայմաններն ըլլային, նախ չունեցան յունաներու համարութեամբ լաւ փառք մը, եւ երկրորդ՝ այդ մերձեցումներն ուղղակի արգիւնք են միակողմն նպատակին, որով կը ժամանային Պարսիկը:

Ինչ որ Վարդանի նախորդներն բրին դահին հանդէպ, նոյնն ըրաւ Վարդան երկրին հանդէպ, որ այլեւս զոգուած էր բնիկ թագաւորէն: Այս

ժամանակամիջոցում՝ ամենէն յառաջ պէտք է դիտել որ Յագիբորի հայածանքը պաշտօնական ձեւ մ'առած է, եւ բացարձակ գործողութիւններ սկսած են գեղի մարզերի տարածուած համար, որուն կ'օժանդակին նոյն իսկ մեր նախարարները: Յագիբորի կրօնական իրրու բուռն ձեռնարկը, թէպէտ շարունակութեան Զապուհի (Ներկայաւկեաց) ծրագրին գործադրութեան, նոյն իսկ Զապուհի ձեռնարկ, գէթ Լայոց համար, պատճառով գրգռուած վարձանքին չհասաւ իւր ամենէն անգութ եւ ամենէն արժեքատ հայածանքներով: Վաչէն մինչեւ Մուշեղ, Մանուէլ, Մամիկոնեանք, պէտք չունեցան ուղղակի կրօնական խնդրի մը հետ զբաղել. դեռ թէ պարսին էր Զապուհի քաղաքական նախնին: Այս պարագան ընդհանաւակի՝ բուռն ծանրակշիւ հանգամանք մը կու տայ Վարդանեաց գործերուն: Եւ դիտելով Յունաց հետ կրօնական կայքի անմիջական գոյութիւնը, պէտք էր որ Յոյնը ինքեղի միանային Լայոց հետ քրիստոնէութիւնը հալածողներուն դէմ. ասով՝ Յոյնը ոչ միայն պաշտպանած պիտի ըլլային իրօն մը, որ իրենց ալ կրօնն էր, այլ մասնաւոր իրենց տիրապետական կենտրոններէն գործողութեան ամենէն յարմար եւ ամենէն արագ (քաղաքականորեն) միջոցներն ինքնին ձեռք պիտի անցնէին: Եունաց կողմէն ցուցուած այսպիսի անշարժութեան պատճառներն ինչ ալ ըլլան, իրաւունք կու տան միջը ըսել թէ Վարդանեաց հեռի էին յունականութենէն. նոյն իսկ հակառակ ճշմարտութեան այն դիմաւորութեան, որը իսպառ ամուլ մնային:

Վարդանեաց՝ բնիկ թագաւորէ զուրկ երկրի մը բաժան զձեռքու կուտած էին: Այս խումբը, որու գլխաւոր գործիչն է Մամիկոնեանց Տունը, գլուխ չէին բացուց Տիրանի այն պահանջներուն հանդէպ, որը հպարտութեամբ կամ ծառայութեամբ վերաբերէին: Բայց երբ փութեցաւ պահանջներու կեպն ու եղանակը՝ ապստամբութիւնը ինքնին զհետ եկաւ. արդ՝ այս պահանջներն անհատական չէին. այս կամ այն նախարարի զինուով չէր վերջանալ. անգործ անգործ ժողովուրդի մը կրօնական կեանքի փոփոխումը, եւ ամենէն զորաւոր տարեր, այսինքն՝ հայ քահանայութեան փճացումն էր այդ պահանջը. անի խօսքով ազգն ու կրօնը պարսկին յանձնել: Անի զատ անհատական կ'էր զորաւոր ղյոթեր չէին կրնար նպատակը Պարսից ծրագրին յաջող գործադրութեան: Մասնաւորական վերածնութիւնը յեղափոխիչ ղյոթ մը զարմ եր գարուն մէջ. այդ ղյոթը անպատճառ պիտի պայթէր այն ամէն շարժումի դէմ, որ զէպ ի անկում կ'առաջնորդէր: Գեղեցիկագեղը անկում մը եր քրիստոնէութեան հանդէպ, որ մատուցաբարան վերածնութեանը տողորուած օժտուած էր: Վերածնութեանը տիեզերական պատմութեան մէջ ազգերու յեղափոխիչ տարրն է, եւ եթէ ենթադրութեամբ Վարդանն ալ գործակցէր Վասակին, ղյոթի համեմատութիւնն պիտի այլայլէր լոկ, մինչ ժողովուրդն ու քահանայութիւնը, վերջինը մասնաւոր իբր հեղինակ վերածնութեան եւ շարժող զորութիւն մը անոր աղեկցութեան տակ, պիտի գերազդէր: Սակայն՝ Մամիկոնեանք սիղակն

Ի Բուզ. Գ. Իս. — Այսպիսի համալուծման հանգիստ գտաւ չէ ալ մերկն այն ձևովն Վաչէնեաց, որը կը խորհէին «հանել զժառանգութեան Պարսից յաղթէն Սասանիդ, որովհետեւ գիտէին թէ «ձեռ լնալ էր եւ հարցն մարց այն տերութիւնը, եւ այն, որ ըստ Պատմիչ մասին Թիսական հնարքն է (Բուզ. Գ. Իս.): Բայց Մամիկոնեանք լաւ ըզրափարեցան համար անհարկն բաժնի մը չկար:

ի վեր կապուած էին բնիկ երկրին՝ այնպէս որ դա-
րու շարժումին մէջ զգայի իր իրենց պէտքը (Փրպ.
էջ 144, 166, 168—169, 170)։ Այդ քաղաք աւելի
եւս զօրացաւ երբ Մամիկինեանի շատ մասէն
շփուեցան վերածնունդեան հետ, մասն առոր մէջ.
Վարդանայց դոժը կրկնպատկուած էր ուրեմն,
Այս նոր դոժը երկրի բարուգործման եւ բարօրու-
թեան պիտի նուիրուէր՝ եթէ Եղեգիորի հալա-
ծանքներուն գէժ զգործածուէր։

Վարդանայց եւ Վասակեանց արարքներուն
ետեւ ծածկուած դարուն այս նկարագիրը ամենէն
հաստատուն եւ ամենէն գրական ապացոյց մ'է
հնքերէն համար յունական կամ պարսկական քա-
ղաքականութեանց տեսութիւնները։ Բայց աստի
պատմական տեղեւն իսկ բաւական են ցուցնել թէ
Վարդանայց գլխով շինի Պարսիկ հպատակու-
թենէ. միայն թէ այդ հպատակութիւնը ձմար իւր
շախիկի ձեւէն մէջ. Վարդան եւ յետոյ Վասան
միշտ միեւնոյն սկզբունքը կրնային դրան, միեւ-
նոյն բանը պահանջելոյ անկէ, թէ մնալ կը հպա-
տակինք, կը ծառայենք միայն թէ ազատ թողու-
ցէ՞ք մեր կրօնը եւ արժանիքը գնահատեցէ՞ք։ Եւ
Վարդան Շահին առկէ կը յիշեցնէր իւր նախ-
նեաց հպատակութիւնը եւ իւր հպատակելու պա-
տաստականութիւնը (Փրպ. էջ 167)։ Դուռք ան-
ցառ ոսկայն իւր պահանջներու սահմանը եւ Վար-
դան բողոքեց ասոր գէժ գարնանածով մը, զոր
չգնորնեցին Պարսիկները եւ ընդհակառակը շնոր-
հակալ եղան — Բայց արդ յայտհետեւ այսպէս
եղան են, Լանան զի եթէ ցոյժմ գործեալ ինչ
իցէ՞ եւ ոչ արժանի անուան կամ գովութեան,
յայտհետեւ հնարի՞ք ամենայն զօրութեամբ եւ
սեռժող օգնականութեամբն Աստուծոյ՞ գործել
բոժն այդի՞ն, զոր ոչ միայն առնէ իւր Երեւոյ, այլ
եւ ի խաբէ քրտնէ եւ յայլ աշխ դոժերնց հաճա-
նէ միեւն յայտիտեմն (անգլ.)

Բիւզանդիոնի եւ Հայոց մէջ եղած մերձե-
ցումը՝ իբր յունամոլութիւն՝ կարելի չէ՞ Վարդա-
նայց վերագրել։ Պատմական վկայութեանց հան-
գալ ոչ ոք կրնայ հերքել թէ երկու ազգերու
ստատակութիւնը քաղաքական իրերու վրայ ալ
շաղկեցնի։ Բայց բոլորովին տարբեր խնդիր մ'է
այդ եւ կարող եւ անարկայ ըլլալ ընդարձակ եւ
հասարակական ուսումնասիրութեան մը՝ երբ մա-
նուածու գիտուէ թէ Հայկազուններ, զօրավար,
իշխան, կայսր, ոգեպաշտ Բիւզանդիոնի՞ք ժամանակ
մ'ալ ոգի տուին, եւ անոր անկումի ժամանակնե-
րում փառաբար թուականներ գործնեցին Բիւզան-
դական տարեգրութեանը մէջ։

Վարդանայց գործը՝ մտքերով հանդեպ
յունամոլական պարտանքեր, կ'ուզեն ցուցնել
թէ կ'ընէ համար Երեւոյց հետ եղած յարաբերու-
թիւնները փաստաւոր կը նկատուին Վարդանայց
ժամանակ։

Հայոց՝ նոր Հռովմի հետ ունեցած յարա-
բերութիւնը հին եւ, եւ Հին Հռովմի աշխարհակա-
նութիւններով կը սփռի։ Աղբիւրն սովորական յա-
րաբերութիւնն է այդ։ Եւ գոթախոսաբար, բնա-
կան գոթախոսութիւն մը, Հայոց համար տար գեր-
իշխանութեան տիրու՞մն է այդ յարաբերութիւնը։

Երբ Քրիստոնէութիւնը պետական կրօնը եղաւ եւ
կոստանդինուս՝ մեծ քաղաքի մը պատշաճ դրան-
շինի կէտի մը վրայ շինեց նոր Հռովմը՝ իբր կենդրոն
քրիստոնէայ պետութեան, գետ Հին Հռովմի հե-
ռաւոր հորդոյններու վրայ գծած գերիշխանու-
թեան սահմաններու յիշատակը մոռցուած էր.
եւ Հայոց՝ որ այդ գերիշխանութիւնը ծառայած ընել
երբեմն, այժմ իբր քրիստոնէայ՝ աշխարհազրա-
կան փճերու վրայ աւելի մօտեցած էին նոր
Հռովմին։

Եւ ստուգիւ Բիւզանդիոնը գերիշխանու-
թիւն մ'ի գործ դրաւ Հայոց վրայ. բայց իւր տի-
րաշնորհը չէին ունենալ Հին Հռովմի Օրդոստոնները,
նչ ալ իւր զօրավարները Պոմփլեոսներու սիստն ու
խելքն ունէին։ Եւ այն ժամանակներ, ուր Հռովմը
սկսած գերիշխանական թեւածութիւններ ընել
Հայոց վրայ, Տիւրքոնէն հօգը բազուկ մը կը ապա-
նար անոնց գէժ։ Հապուհ երկայնակեաց պատու-
հաս մըն էր Բիւզանդիոնի համար։ Հայոց այս եր-
կու թեւածութիւններու մէջ տեղ պիտի ճնշուէին։
Հայք թէ Տիւրքոն, թէ Բիւզանդիոնի փոխակալ
սկարսեմներուն հետեւեցան. ոչ Հայոց, ոչ
Պարսիկը բացարձակ տիրապետութիւն մը չէին
կարող ընել Հայոց վրայ. սովհետեւ ոչ միայն
իրարու թողն չլսիտի տային, այլ՝ ներքին դոժը,
թեպեւ տարակենդրոնացած նախարարութիւննե-
րու մէջ, անյաւաղ կրնային ընել այդպիսի
փորձեր։

Անկէ զամ՝ նախարարութիւնը երկպառա-
կուած յոյն կամ Պարսիկ հօգին սահմանակցու-
թեամբ, ժամանակ մ'ալ պիտի երաշխաւորէին
Հայութիւնը, երբ աս զօրաւոր դոժ մը կը գա-
ր իւր մէջ՝ զոր բերած էր իրեն վերածնունդիւնը.
կարծեալ վերին Արշակունիք հայոց, Վասակ-Շա-
պուհ, նախաւետութեամբ մը աստարեց վերած-
նութեան հեղինակներուն. այնպէս որ թէեւ Հայք
կը զրկուէին իրենց ազգային զայտութեան պաշա-
պանէն, վերածնունդիւնը կու գար կանգնելու այդ
պաշտպանութիւնը։ Եւ որովհետեւ այս մեծ գործը
հայ քահանայութեան եռանդին արդիւնքն էր եւ
գործին կատարելութիւնը ապահովելու համար
եղեւորից արդոցն զամ Աղեքսանդրոյ, Ամէնքի,
Բիւզանդիոնի մօտէն շփուել, ծանօթանալ ան-
հրաժեշտ պէտք մ'էր, Հայք անպիտան էին յու-
նական յարաբերութիւնները մշակել։

Վարդանայց այս յարաբերութեանց ամենէն
սերտ եւ ամեն սուբ միջոցին պիտի ընդհարէին
Պարսիկ գէժ, եւ ինքն Վարդան քանի մը տարի
յառա՞յ Մեսրոպի ընկերակցութեամբ յատկապէս
Բիւզանդիոն ուղարկուած էր Մեծն Սահակի կող-
մէն, այդ յարաբերութեանց պաշտոնական ձև մը
առաւ։ Եւ յունական բաժնի մէջ գործադրուելու
աշխատութեան համար կայսրաբան պաշտպա-
նութիւնը խնդրելու, որ շատ յաւաղ էլք մ'ունե-
ցաւ։ Ահա թէ կ'ընէ Հայք աւելի մօտեցան Երե-
ւոյց. այս ամբողջութեւն քաղաքական նպատակ չունի
երբեք եւ միայն Հայոց կամեղեկութիւն բարձրացնել
հեղինակութեամբ ի գործ կը դրուի։ Եւ երբ միտ
գնենք թէ Սահակ ինչ դիրք բռնեց այդ յարա-
բերութեանց մէջ՝ որ քաղաքագիտական կերպա-

րանք մը շտառուէն, գիւրաւ կ'ըմբռնուի թէ քա-
հանայութիւնն իսկ՝ հակառակ հաստատեցութեան
հրապարակման, հակառակ այն դիմաւորութեան,
որոնք տարբեր գոյն մը կու տայ մեր պատմագիր-
ներու եկեղեցականի տեսութիւնները, Բիւզան-
դիոնի քարտաւաններուն խաղաղիք չըլլալու առա-
ջոյն փորձեր բրած է. քանի որ Բիւզանդիոնի
պաշտպանութիւնը անկենդ չէր:

Մեծն Սահակ, հայրն երկրին եւ պաշտպանը
հայրենի գահին, երբ ամբաստանուեցաւ իբր
“գեղեցիկ գլխաւ խորհրդովն” (Խոր. Գ., կգ եւ
կե), նա արդարացոյց ինքզինքն՝ ճառելով “գերախ-
տիս ծառայութեանն, (նոյն անդ). Դուռը գոհ
եղաւ Մեծ հայրապետին բացատրութիւններէն եւ
ի վարձատրութիւն կատարեց անոր խնդիրը (նոյն
անդ). եթէ Սահակ ուզէր Յունաց յարկ բոլոր-
վին, զայդ շատոց պէտք էր դորձադէր երբ ան-
պատուեալ Տիւքստոմ յարգուին դրուուեցաւ
իւր բոլոր ինչքն եւ բաժնուեցաւ կաթողիկոսական
իշխանութիւնը իւր բնագիմնափառ Սուրբանի եւ
Ըմիւելի մէջ (անդ եւ Յուշիկը Ա. էջ 337): Ընդ-
հակառակ՝ Սահակ սիրով արարաւ այդ ամենուն
եւ մտքէն իսկ շանցոյց Բիւզանդիոնի պաշտպանու-
թեան իրմէլ. մանաւանդ որ Առաքիլոս պատրիարքն
այլ, որուն հետ յարաբերութիւն ունէր Սահակ,
հայ մ'էր եւ կրնար օգնել հայուն իւր հեղինա-
կութեանը: Սահակի մտքէն շատ հեռի էր Յու-
նաց մօտենալու քաղաքական նպատակ: Նա չէր
կրնար թողուլ Տիւքստոմ, ուր կը յարգուէր գերա-
պաշտպան — առանց նկատելու վերջին անար-
գանքը, որ արգիւնէք էր մեր նախարարներու
քրուութեան — եւ չա՛նի հետ ունեցած բարեկա-
մութեան շնորհիւ երկիցս կանգնելը Արշակունի
գահը եւ երկիցս նախարարական գահանամակը
հաստատել սուսաւ: Բիւզանդիոն այս տեսակ կապ
չուէր Սահակը իրեն քաշելու համար, թէպէտ
առաքիլը բան մ'ընէր օւղիք բարձր տիտղոսներ
Տալով Մեքսոպոն եւ Վարդանին:

Նոյնպիսի ամբաստանութիւն մ'ալ եղաւ
յուշագետ Գիւտ Վաթնդիկոսի նկատմամբ, իբր թէ
նա “ընդ կայսեր խոսի եւ պատմական բնծայիւք
հպատակէ նմա եւ մեծամեծաց” որ ի դրուն նորո
ն” (Փրպ. էջ 342): Գիւտ՝ Սահակի նման միեւ-
նոյն անարգանքի ենթակիւցեալ, թէպէտ անոր
բացատրութիւնն “ստղղ Եւ մտացբար, գառա
նոյն ինքն Պերող: Գիւտ համոզեց թէ իւր երթ-
եւեկներն “ի Հռոմս, քաղաքական դիւտամով
չնն, այլ որովհետեւ “յաշխարհին Հռոմոց, ու-
սած եւ, հոն Բաղաւ ծառայելու եւ աստուածայինը
ունի. նոյն իսկ ոգեմը (վերջապառ ճարտիւն) ան-
կից կը գնեն. ստոր համար կը մօտենայ Եունաց.”
“Այլ զնկատարութիւնն ծառայութեան” օրէն իսկ մը
դատարութիւնն հարաւորակ օրէնը” (Փրպ. էջ 345):

Այս գարուն քահանայութեան միտումն ալ
դէպ ի Բիւզանդիոն, որ քաղաքական զգայանա-
կերով չէ լարուած: Չայլ կը գալային նոյն ինքն
Յոյքը. այնպէս որ վերածնութեան առաջին աշ-
խատութեանց անխորհրդով թէ Թեոդոս եւ թէ
Աստիկոս վերա կը յայտնուի թէ եւ Սահակ յոյն

ճարտարներէ արհամարեալով “յաւորաց սմանց” կը
փնտռէր “զիմատից Գիւտս, կամ թէ Բնչու Ոսկի
բերանին չդիմաւորի քողը Գիւտով համար եւայլն
(Խոր. Գ., Ժէ): Կայսրն եւ պատրիարքի յայտնու-
թիւններն դուրսդ փառստը են ցուցնելու համար
թէ Լայք իսկպաշտ ուրաջ կը զգուշանային Լեւոն
մոց քաղաքական թակարարէն, եւ թէ ինչ համա-
զուշեւորով կը մշտնէին այն յարաբերութիւնները
որ քննադատելին են՝ միայն քննադատելի աշխարհ
համար:

Գիւտելու է որ յարաբերութեանց մասին
եղելէի տեղեկութիւնները չափազանց են եւ հա-
կատկան. այնպէս որ օգնութեան մը համար “եթէ
նա (Թեոդոս) կամենցի” նմա իսկ մտանել ի ծա-
ռայութիւն, յօժարութիւնը ոչ միայն այն տեսակ
խոտաւաններէն է, զորս Լայք շատ բրած են թէ
Տիւքստոմ եւ թէ Բիւզանդիոնի, այլ մանաւանդ
այդպիսի բացատրութիւն մը չկայ այն հըշ-Լուսինն
մէջ, որոն զոտիւնը (?) անմիջապէս յառաւ կը
բերէ (եղելէ, էջ 54—55): Այսու ամենայնիւ
պէտք է խոտաւանել թէ վերածնութեան աղ-
գալին տակ՝ Եունաց հետ բնակատեղին ի գործ
դրուած չիլուր, Պարսից քաղաքական երկիւղ
աղբիւն չգաղաքեալ, եւ այս նկատմամբ ձեռք առ-
նուած միջոցներ աղետաբեր եղան գրական յա-
ռաւորութեանն:

Այսպէս Լայք իրենց ամենէն սիրելի եւ ա-
մենէն տնեմ յարաբերութեանց մէջ իսկ, զոր
հաստատած էին Եունաց հետ, մէկ կողմէն անոր
մը միւս կրեցին, եւ միւս կողմէն շահ մ'ունեցան
եկեղեցւոյ համար: Եւ արդէն պէտք է ուշադիր
ըլլալ որ Լայք այդ շահը գիտեցին. զի աղային
եկեղեցւոյ ոգին ամէն նկատումէ բարձր եր հայ
քահանայութեան համար եւ իրենց բովանդակ
շարժումներուն եւ յարաբերութեանց մէջ ու եւ
օգտի կէտ մ'իսկ չդոհեալ, հայկանութիւնը
չկորուսանին թէ այս եւ թէ յաւորդ գարեբում,
առանց նկատելու այն մանաւոր պարագաները,
որք շատ ծանր ճնշումով արգիւնէք են եւ տեսա-
կանութիւն ալ չունեցան:

Արդ կ'ենթադրեցնենք թէ Վարդանանց ժա-
մանակ Եունաց մերկեցումը իւր ամենէն սերտ եւ
ամենէն տաք վիճակին մէջ՝ բոլորովին տարբեր
հիմ մ'ունի — վերածնութեան: Եւ յարաբերու-
թիւնները բոլորովին տարբեր մարմին եւ կողմ կը
մշակուէր արդէն երբ Վարդանանց խնդիրը պալ-

1 Խոր. Գ., լգ. Ժգ-ԿԵ. — Պատմութեան այն
կէտերուն վրայ մասնաւոր ուշադրութիւն գարնուցած է
Հայագետ Կ. Կանդեր. ա՛յն իւր Խոսքերը. “Այն դարու Կե-
սերը պարսիկ կառավարիչը կ'որդեւրէին յուշական գրքերի
ու յոյն գրքերի մէջ Մեծ Լայք մէկ՝ խաղաղագիտական
նպատակաւ. վրած զի կը կատակէին իրենց նպատակներուն
Եունական իրեւնականութեան ներգաղնացելուն: Եունական
զգաց արգելել խաղանքն ու ընկնէց հայ գրականութեան
գարգառուն, որ նորոգեմ էր գիւտ. իսկ մասնաւորապէս այս
կապերու խղճելովն՝ որ անց ցոյց կը կապէր Կ. Պոլսոյ եւ
Աթենքի հետ, անկախ ազգային եկեղեցւոյ մէ կանգնուելու
նպատակը. Այդ Մոսկ. Ժու. էլ 21. Հմմտ. Հանդես 1895
Ապրիլ. էջ 98—99”

